

A magyar könyvtári rendszer rövid áttekintése és stratégiai terve

Budapest, 2012

Könyvtári Intézet

Tartalom

A magyar könyvtári rendszer.....	1
rövid áttekintése.....	1
és stratégiai terve	1
Tartalom	2
A magyar könyvtári rendszer rövid áttekintése és stratégiai terve.....	3
A mai magyar könyvtári szektor jellemzői.....	3
A könyvtárak kategóriái, típusai, szerepük és finanszírozásuk.....	3
Nemzeti könyvtár.....	3
Szakkönyvtár	4
Felsőoktatási könyvtár	4
Közkönyvtár (települési könyvtár)	4
Iskolai könyvtár	4
Finanszírozás	4
A könyvtárügy ágazati irányítása, felügyelete, jogszabályok, szakmai képviseletek	4
A szektor további szereplői:	5
Lakossági ellátásba kapcsolódó egyéb szervezetek	5
Könyvtáros képzés Magyarországon	5
Fontos szakmai szervezetek.....	5
Magyar Könyvtárosok Egyesülete (MKE)	5
Informatikai és Könyvtári Szövetség (IKSZ)	6
Könyvtárostanárok Egyesülete (KTE).....	6
Egyházi Könyvtárak Egyesülése (EKE)	6
Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetsége (MOKSZ).....	6
Publika Magyar Könyvtári Kör (PMKK)	6
Trendek a statisztikai adatok tükrében (2001-2007).....	6
Kulturális intézmények	6
Könyvtári alapadatok.....	7
Könyvtári mutatók	9
Kihívások.....	11
A hozzáférés növekedése.....	11
Az információ- és könyvpiac trendjei.....	12
Szerzői jog trendjei	12
Metaadatok, szemantikus web	12
Az internet történeti tudata	12
A könyvtárak differenciálódása	13
Digitalizálás, e-köteles és a piac	13
Finanszírozás	13

A magyar könyvtári rendszer rövid áttekintése és stratégiai terve

A mai magyar könyvtári szektor jellemzői

Magyarországon a könyvtárügyet az 1997. évi CXL. törvény *“a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről”* EU konform módon szabályozza. Kimondja: Az információs társadalom és a demokratikus jogállam működéséhez hozzátartozik az információk szabad áramlását, bárki számára hozzáférhetővé tételét biztosító könyvtári rendszer. Hangsúlyt az ellátás biztosítása, ennek állami és önkormányzati felelőssége kap. Meghatározásra kerültek a nyilvános könyvtárak működési kritériumai és forrásai, a felhasználói jogok és köteleességek, a hozzáférés demokratizmusa, az ágazati irányítás szerepköre.

A települési könyvtári ellátás biztosítása a települési önkormányzatok kötelező feladata, mely nyilvános könyvtár fenntartásával, vagy nyilvános könyvtár szolgáltatásának (2013. január 1-től szolgáltató a Megyei Könyvtár lehet) megrendelésével teljesíthető.

Az ellátás minősége érdekében a törvény rendelkezik a nyilvános könyvtárak jegyzékének vezetéséről, az országos dokumentum-ellátási rendszer (ODR) létrehozásáról (mely magában foglalja a könyvtárközi dokumentum ellátást, a dokumentumok lelőhely nyilvántartását, a kivont dokumentumok hasznosítását, a kötelezpéldány szolgáltatást, a nem nyomtatott dokumentumok archiválási, nyilvántartási rendszerét). Állami forrásból finanszírozott további központi szolgáltatásokról, így állománygyarapítási, informatikai és technológiai ellátottságot segítő támogatás, könyvtárhasználati kutatások, fejlesztések, szabványok, szabályzatok készítése, irányelvek kidolgozása, statisztikai feladatok, szakfelügyelet ellátása.

A törvény szabályozza a nyilvános könyvtári ellátás működésének feltételeit, a települési és megyei könyvtári ellátást, a megyei könyvtári és a nemzeti könyvtári szerepkört, a tudományos és szakkönyvtári ellátást, a könyvtári információ- és tartalomszolgáltatás megszervezését és fejlesztését, a tevékenységhez tartozó finanszírozási források körét.

A nyilvános könyvtár alapkövetelménye: mindenki által használható és megközelíthető, helyben nyújtott szolgáltatásai ingyenesek, a felhasználók többsége számára megfelelő időpontban tart nyitva, rendelkezik kizárólag könyvtári célra alkalmas helyiséggel, könyvtári szakembert alkalmaz, statisztikai adatokat szolgáltat és ellátja alapfeladatait. Nyilvános könyvtári feladat a gyűjteményfejlesztés, a dokumentum- és információcsere, más könyvtári állományok, elektronikus dokumentumok elérése. További feladatokat a 2013. január 1-el hatályba lépő törvény határoz meg, így: a könyvtárhasználók segítése a papír alapú olvasás és a digitális írástudás elsajátításában, az egész életen át tartó tanulás folyamatában. Az oktatásban, képzésben részt vevők információellátásának segítése, a tudományos kutatás és az adatbázisokból történő információkérés lehetőségének biztosítása, kulturális, közösségi, közművelődési rendezvények és egyéb programok szervezése. A nyilvános könyvtár látogatója a kijelölt gyűjteményrészek helybeni használatára, információszerezésre ingyenesen jogosult.

Könyvtártípusok betűrendben: **felsőoktatási, iskolai** (alap és középfokú nevelési oktatási intézményben működő), **köz, nemzeti, tudományos (vagy szak) könyvtár**. A könyvtárakat fenntartója (pl. EMMI, önkormányzat, kórház, MTA, honvédség, bíróság, kormányzat, egyház stb., illetve a nyilvánossági kritérium teljesítése alapján (nyilvános, nem nyilvános) is csoportosíthatjuk. A működéshez szükséges pénzeszközöket a könyvtár alapítója, illetve fenntartója köteles biztosítani, melyet az évente összeállított és a fenntartó által jóváhagyott költségvetésnek kell tartalmaznia.

A magyar könyvtárügy szereplői a technológiai kapcsolódások, a gyűjtemények digitális elérhetővé tétele, a forrásinformációk megosztása és az egységes képzés révén könyvtári szolgáltatási rendszert alkotva működnek.

Ezzel a könyvtári rendszer a legátfogóbb, központilag moderált, ugyanakkor sajátos helyi értékekkel működő intézményi struktúra az országban.

Az erőforrások költséghatékony felhasználást az országos könyvtári stratégia szolgálja. Jelenleg a harmadik (1998-2002; 2003–2007; 2008-2013) ciklusban tartunk. Az elsőben a jogi környezet rendezése, valamint az IKT telepítés, fejlesztés, a másodikban az EU csatlakozás kihívásainak teljesítése és a regionális ellátás minőségi fejlesztése, míg a jelenlegiben a hozzáférés kiszélesítése, esélyteremtés, a könyvtári szerep megerősítése az életminőség javításában kapott kulcsszerepet.

A könyvtárak kategóriái, típusai, szerepük és finanszírozásuk

Nemzeti könyvtár

Az Országos Széchényi Könyvtár. Működése során alapítójának, gróf Széchényi Ferencnek* a célkitűzéseit - megmenteni és az utókorra hagyományozni a magyar szellemi örökséget, megteremteni a hungarológiai kutatás bázisát - ma is követi. Feladatát az 1997. évi CXL törvény 61. §-a szabályozza. Napjainkban a digitalizálás és az elektronikus dokumentumok gyűjtése és feltárása egyre nagyobb szerepet kap a könyvtár életében. 1999-től működteti a Magyar Elektronikus Könyvtárat. A nemzeti könyvtár szervezeti részeként önálló névhasználati joggal, részben önálló jogkörrel működik a Könyvtári Intézet. Feladata a törvényben meghatározott központi szakmai szolgáltatások nyújtása.

---

* Alapítás éve: 1802.

Szakkönyvtár

Típusai az ismeretkörök, a fenntartók és a hatókör szerint: országos nyilvános szakkönyvtár, kutatóintézeti könyvtár – kutatókönyvtár, vállalati szakkönyvtár, egyéb szakkönyvtár (múzeumi, levéltári, bírósági, egyházi stb.) Az országos szakkönyvtárak alapfeladataikon túl szakterületükön nyilvános szakirodalmi és információs szolgáltatásokat végeznek, illetve szakterületükre vonatkozóan részt vesznek a könyvtári rendszernek nyújtott szakmai szolgáltatások megvalósításában.

Felsőoktatási könyvtár

Ez a típus szoros kapcsolatban van a fenntartó felsőoktatási intézménnyel, magáévá teszi és tükrözi annak küldetését, céljait, filozófiáját, kultúráját. Típusai: tudományegyetemi könyvtár, szakegyetemi könyvtár, főiskolai könyvtár, kari könyvtár, intézeti, tanszéki könyvtár. A tudományos és szakkönyvtári ellátásban országos gyűjtőkörű könyvtár a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára.

Közkönyvtár (települési könyvtár)

Típusai a településszerkezet alapján:

- megyei könyvtár,
- városi könyvtár,
- falusi/községi könyvtár
- könyvtári szolgáltató hely

A közkönyvtári ellátásban normaként valljuk, hogy sem a település méretétől, sem a település földrajzi helyétől nem függhet az ellátás minősége. A könyvtári rendszer valamennyi végpontján lehetőleg azonos minőségben kell szolgáltatni a rendszer értékeit. Éppen ezért kidolgozásra került a Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer (KSZR) koncepció, mely 1000 fő alatti települések részére korszerű autóbusszos ellátást, 1000-3000 fős települések részére más könyvtár szolgáltatásainak helyet adó szolgáltatóhely fenntartást, míg e felett elsődlegesen önálló könyvtár fenntartását javasolja. A jelenlegi, illetve 2013. január 1-el hatályba lépő törvényi szabályozás (1997. évi CXL törvény) a tizenötezer fő feletti lakosságú városokban elsősorban önálló intézményt ír elő, míg ez alatt preferálja az integrált intézményi megoldásokat. Az integrált megoldások egy lehetséges útja az Integrált Községi Szolgáltató Terek (IKSZT-k) létesítése. E községi térben számos kötelező és vállalt feladat között a könyvtári ellátás feladatának megvalósítása is szerepet kap. További integrált megoldás a közös települési, iskolai könyvtár kialakítása, melyre számos példa található.

Iskolai könyvtár

Ide sorolandó az óvoda, az általános iskola, a szakmunkásképző és szakiskola, a gimnázium és szakközépiskola, az alapfokú művészetoktatási intézmény, a gyógypedagógiai nevelési-oktatási intézmény és a diákotthon és kollégium könyvtára

Finanszírozás

A települési önkormányzatok kulturális feladatainak ellátása, ezen belül könyvtári, közművelődési és múzeumi feladatok támogatása két forrásból történik. Az egyik a kulturális központi támogatás ez 2013-ra 1140 Ft/lakos. A másik az önkormányzatok helyi támogatása. A központi támogatás 40 – 80 %-át fedezi a kiadásoknak. A hiányzó összeget az önkormányzat egyéb bevételi forrásai terhére biztosítja.

A forráshiányt ezen kívül pályázati forrásokból, saját működési bevételből és az ún. érdekeltségnövelő támogatásból pótolják a könyvtárak.

A felsőoktatási könyvtárak finanszírozása a felsőoktatási intézmények költségvetéséből történik. Amennyiben ezek a források szűkülnek, úgy a könyvtárak működési körülményei is rosszabbak lesznek.

Egyes esetekben azonban az alapfunkción túlnyúló nyilvános könyvtári feladatok ellátására szűkösek a források.

Az országos szakkönyvtárak finanszírozása állami költségvetésből történik.

A szakkönyvtárak működését a fenntartójuk finanszírozza.

Az iskolai könyvtár finanszírozása az intézmény költségvetéséből történik. Az önkormányzat tartja fenn az iskolát, melyhez normatív állami támogatást kap. Az állami támogatás mértéke ebben az esetben is 50 – 80 % között mozog.

A könyvtárügy ágazati irányítása, felügyelete, jogszabályok, szakmai képviseletek

A könyvtárügy ágazati szakmai felügyeletét az Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI) látja el. A miniszter szabályozza a könyvtárak szakmai működését (dokumentumok védelme, nyilvántartása), az alkalmazottak képesítési feltételeit, ösztönzi a könyvtári szolgáltatások összehangolását, szabályozza a különböző típusú könyvtárak szakmai követelményeit és normatívait. Szakfelügyelet keretében ellenőrzi a jogszabályok, a szakmai követelmények és normatívák betartását a nem nyilvános könyvtárat működtető, illetve könyvtári tevékenységet folytató szervezetek esetében is.

1998-ban kiadott 60/1998. kormányrendelet szabályozza a sajtótermékek kötelespéldány-szolgáltatását. Ennek lényege, hogy minden, legalább 50 példányban kiadott sajtótermékből 6 kötelespéldányt kell biztosítani a könyvtári rendszer számára az Országos Széchényi Könyvtáron keresztül. Film- és videó-alkotásokból az előállított példányszámtól függetlenül 2 kötelespéldányt kell szolgáltatni. A külföldön előállított és belföldön forgalomba hozott filmekből a forgalmazási jog lejárta után kell a köteles példányt benyújtani. A helyi vonatkozású sajtótermékből a szolgáltatók a székhelyük szerint illetékes Megyei Könyvtárnak is kötelesek egy-egy példányt biztosítani.

További fontos jogszabályok:

- 64/1999. (IV. 28.) Korm. r. a nyilvános könyvtárak jegyzékének vezetéséről
- 157/2000. (IX. 13.) Korm. rendelet a dokumentumvásárlási hozzájárulásról
- 194/2000. (XI. 24.) Korm. rendelet a muzeális intézmények látogatóit megillető kedvezményekről
- 6/2001. (I. 17.) Korm. rendelet a könyvtárhasználókat megillető egyes kedvezményekről
- 73/2003. (V. 28.) Korm. rendelet az Országos Dokumentum-ellátási Rendszerről
- 1/2007. (I.9.) Korm. rendelet az oktatásügyi közvetítői szolgálat, a könyvtári intézet, a közművelődési szakmai tanácsadó és szolgáltató szerv és a műbíráló szerv kijelöléséről
- 19/2010. (IV. 23.) OKM rendelet a kulturális szakértői tevékenység folytatásának feltételeiről és a kulturális szakértői nyilvántartás vezetéséről
- 12/2010. (III.11.) OKM rendelet a Minősített Könyvtár cím és a Könyvtári Minőségi Díj adományozásáról
- 22/2005. (VII.18.) NKÖM rendelet a muzeális könyvtári dokumentumok kezelésével és nyilvántartásával kapcsolatos szabályokról
- 4/2004. (II. 20.) NKÖM rendelet a helyi önkormányzatok közművelődési és könyvtári érdekeltség-növelő támogatásáról
- 14/2001. (VII. 5.) NKÖM rendelet a könyvtári szakfelügyeletről
- 6/2000. (III. 24.) NKÖM rendelet a Könyvtári Intézet jogállásáról
- 1/2000. (I. 14.) NKÖM rendelet a kulturális szakemberek szervezett képzési rendszeréről, követelményeiről és a képzés finanszírozásáról
- 3/1975. (VIII.17.) KM-PM együttes rendelet a könyvtári állomány ellenőrzéséről (leltározásáról) és az állományból történő törlésről szóló szabályzat kiadásáról

A szektor további szereplői:

Lakossági ellátásba kapcsolódó egyéb szervezetek

A könyvtári feladatok ellátása – mint korábban említettük – számos formában megvalósulhat. Történhet könyvtárbusszal, KSZR és IKSZT keretben, kettős funkciós, iskolai-települési könyvtári szerepkörrel, NAVA pontokkal. Említenünk kell azonban ezen megoldásokon kívül a könyvtári struktúrába jelenleg nem, vagy csak esetileg betagolt, részben vagy egészben közpénzekből működtetett olyan megoldásokat is, melyek ugyanakkor **könyvtári lefedettséggel is kezelhetőek lennének**. Ilyenek: az eMagyarország pontok, az EU információs pontok, a teleházak, az információs irodák, MANDA.

Könyvtáros képzés Magyarországon

A könyvtáros felsőoktatásban a bolognai folyamat magyarországi bevezetése óta 12 felsőfokú intézményben folyik hároméves alapképzés (BA), ezek közül 6 helyen (az alapképzés mellett) kétéves mesterképzés, és a budapesti ELTE-n – hároméves doktori képzés után – lehetőség van PhD-fokozat megszerzésére is.

Az Országos Képzési Jegyzéken szereplő segédkönyvtáros szakképzettség iskolarendszeren kívüli képzési formában szerezhető meg. A képzés modulrendszerű, szakmai gyakorlatot is magában foglaló 450 órás képzési program alapján zajlik, a végzettség megszerzése szigorú szakmai és vizsgáztatási követelményekhez kötött.

A könyvtári stratégiai céloknak megfelelően, a szakmai műveltség szinten tartása, fejlesztése érdekében 2000 óta jogszabályi keretek között van lehetőség a szervezett könyvtáros továbbképzésben való részvételre. Ez a Könyvtári Akkreditációs Szakbizottság által minősített 30-60-90-120 órás akkreditált szakmai programok teljesítése mellett nyelvvizsgák megszerzésével, ösztöndíjas tanulmányutakkal, valamint felsőoktatási intézményekben vállalt posztgraduális képzésben való részvétellel valósulhat meg. A továbbképzés finanszírozása az utóbbi években lecsökkent, majd megszűnt állami források helyett az európai uniós fejlesztések terhére történik.

A továbbképzés kötetlen formáit jelentik az egyes intézmények és a könyvtáros szakmai szervezetek által nagy számban megrendezett, különböző időtartamú és tematikájú konferenciák, workshopok, információs napok.

Fontos szakmai szervezetek

Magyar Könyvtárosok Egyesülete (MKE)

A legnagyobb taglétszámmal (2100 fő) működő szervezet. Tagsága 30 megyei és szakterületi szerveződéssel szertejáró tevékenykedik. Célja a könyvtári szolgálat érdekeinek védelme, fejlődésének minden területen történő előmozdítása.

Informatikai és Könyvtári Szövetség (IKSZ)

A legnagyobb testületi tagsággal működő szervezet (230 tag). Az IKSZ könyvtártípusok szerint létrehozott területi és szakmai elven létrejött tagozatokból áll. Célja a könyvtárak és a lakosság kapcsolatának előmozdítása, könyvtári programok, akciók (pl. összefogás a könyvtárakért) és könyvtárhasználatok generálása.

Könyvtárostanárok Egyesülete (KTE)

A könyvtárostánárokat tömörítő szakmai szervezet. Célja a pedagógiai – könyvtári – oktató/nevelő munka sajátos összefüggéseivel történő foglalkozás, e szakterület képviselése.

Egyházi Könyvtárak Egyesülete (EKE)

Az egyházi gyűjtemények szakmai szervezete.

Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetsége (MOKSZ)

Az orvosi könyvtárak szakmai szervezete.

Publika Magyar Könyvtári Kör (PMKK)

Célja gyakorlati támogatást adni a magyarországi közkönyvtárak innovációs tevékenységéhez.

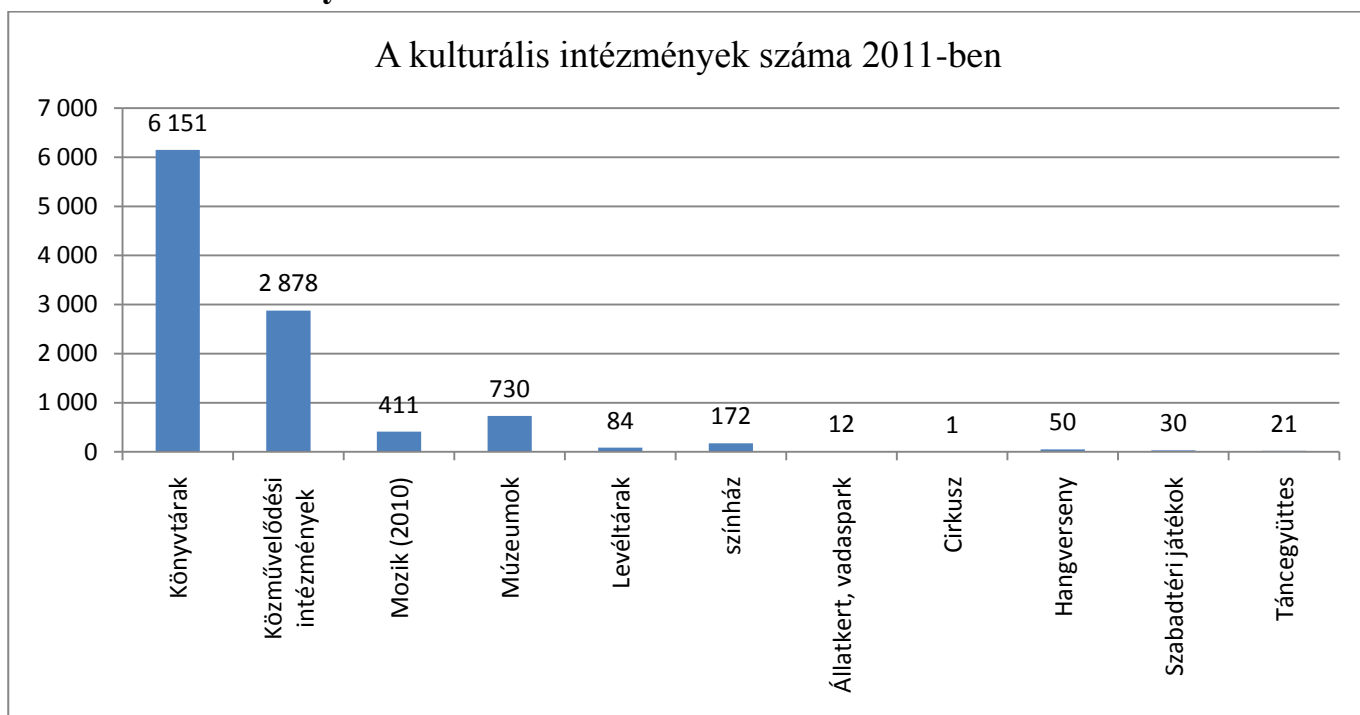
Számos további (régiós, szakterületi, munkaközösség jellegű vagy tevékenységhez köthető) szakmai szervezet található még.

Trendek a statisztikai adatok tükrében (2001-2007)

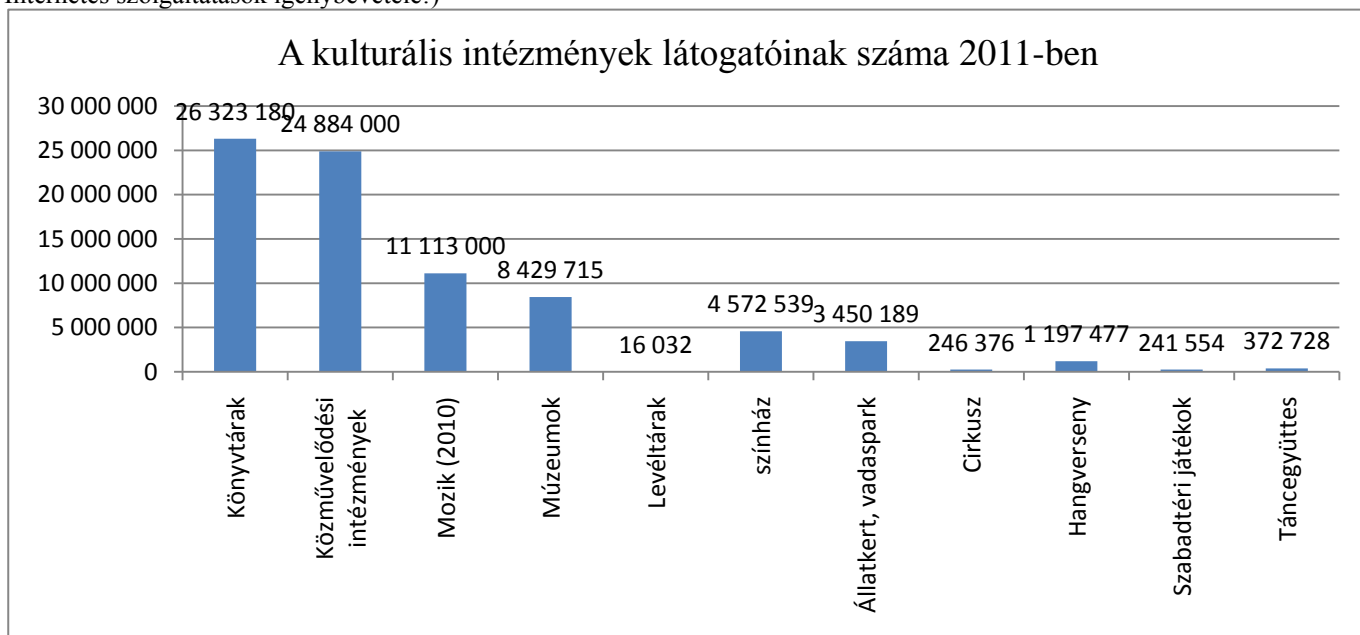
Áttekintésünk a teljes statisztikai felmérés néhány reprezentatív adatát mutatja be. A teljes adattartalom és részletes elemzésekre a terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség.

Az alábbi grafikonon mutatjuk be a hazai kulturális intézmény rendszer főbb szereplőit. Az intézményszámok jól mutatják, hogy még mindig a könyvtári rendszer az, amelynek a szolgáltató helyeit a legtöbb településen jól el lehet érni.

Kulturális intézmények

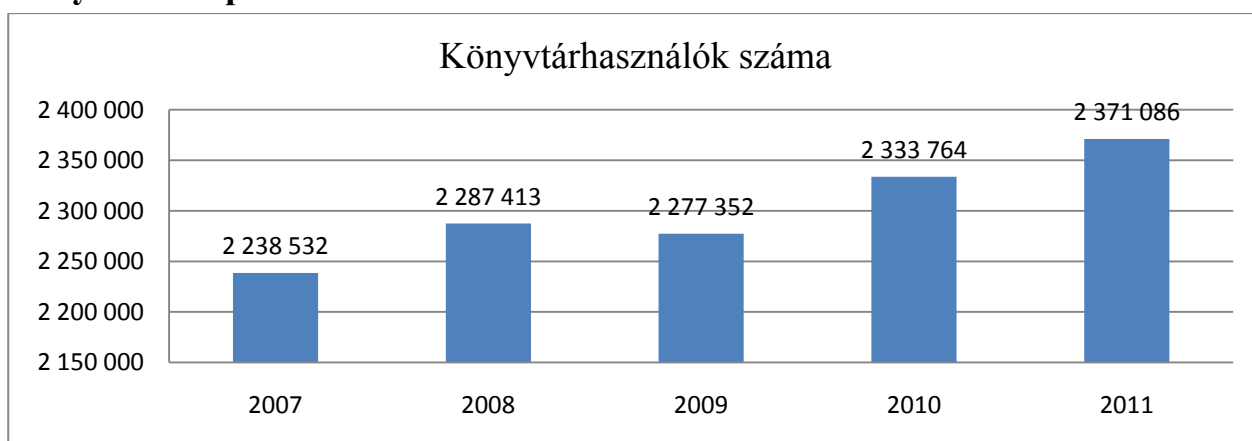

A könyvtárak vezetnek abban a tekintetben is, hogy hány látogató keresi fel az intézményeket. (Ebben nincs benne az Internetes szolgáltatások igénybevétele!)

A könyvtárak legfontosabb működési statisztikái 2007-2011 között.

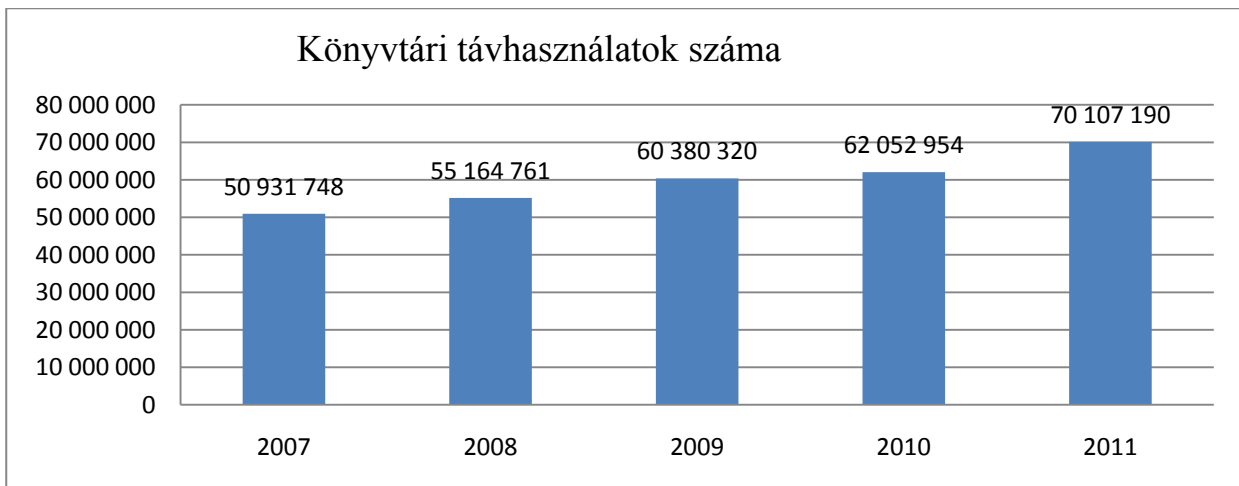
Könyvtári alapadatok

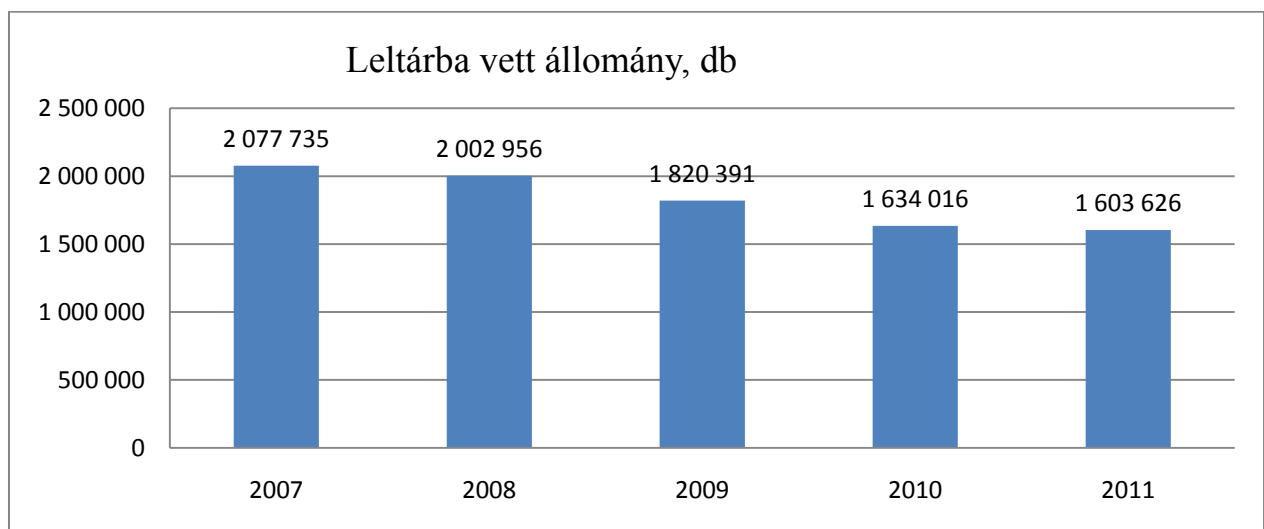
A regisztrált olvasók száma **minimális eltérésekkel ingadozott az elmúlt öt évben**. Ez önmagában is jelentős eredmény! Minden egyéb „jóslat” ellenére meg tudták őrizni a használóikat. Ez sok és jelentős erőfeszítést igényelt az intézményektől.

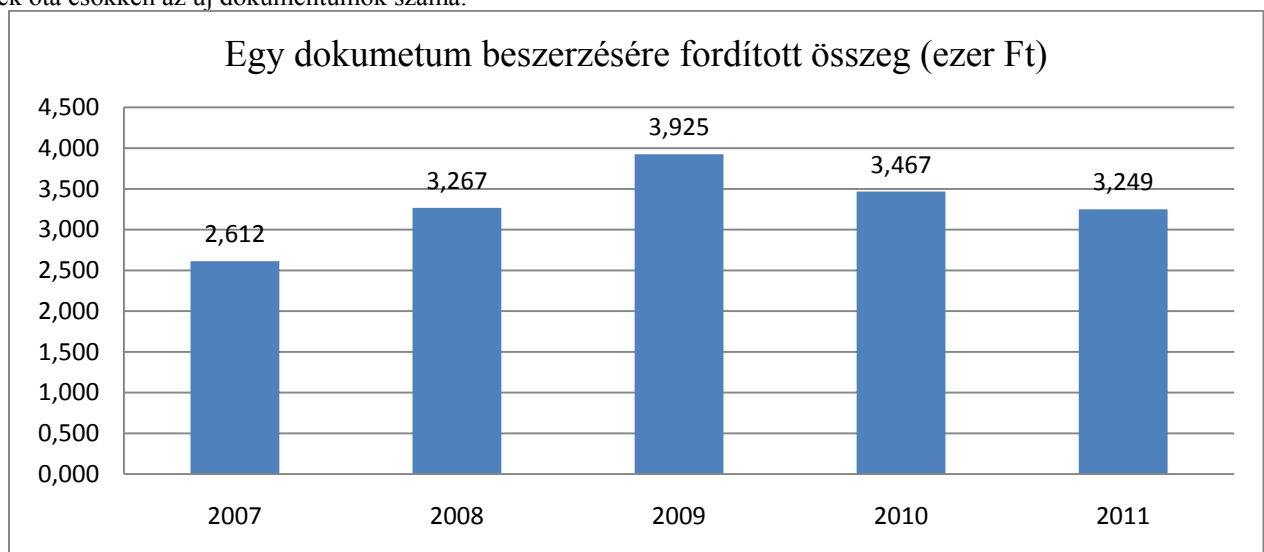
A könyvtár használatok összességében nőnek, miközben ezen belül a könyvtárat személyesen felkeresők száma egy lassan, de szignifikánsan csökkenő tendenciát mutat. Alapvetően ez a továbbiakban is várható a távoli elérésű szolgáltatások térnyerése és a használatok on-line jellege miatt. A csökkenés mértéke még nem jelentős – 1% - de várhatóan folytatódni fog.

A változás igen erőteljesen ennek a szolgáltatási formának a térnyerését mutatja. A könyvtárak rengeteget tettek azért, hogy szolgáltatásaik minél nagyobb része távolról is elérhetővé váljon. (On-line katalógusok, távkölcsönzés, hírlevelek, adatbázisok stb.)

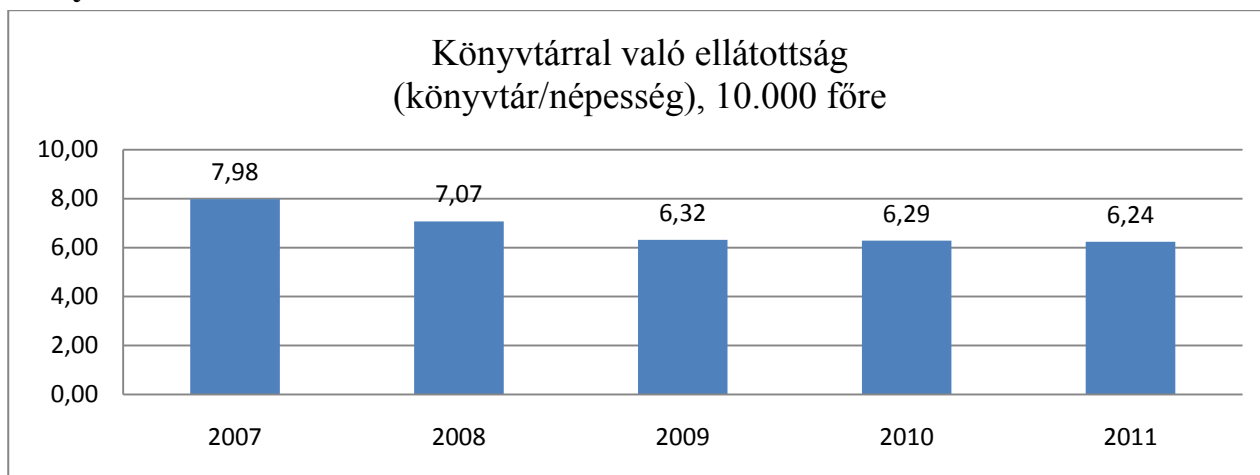
Évek óta csökken az új dokumentumok száma.

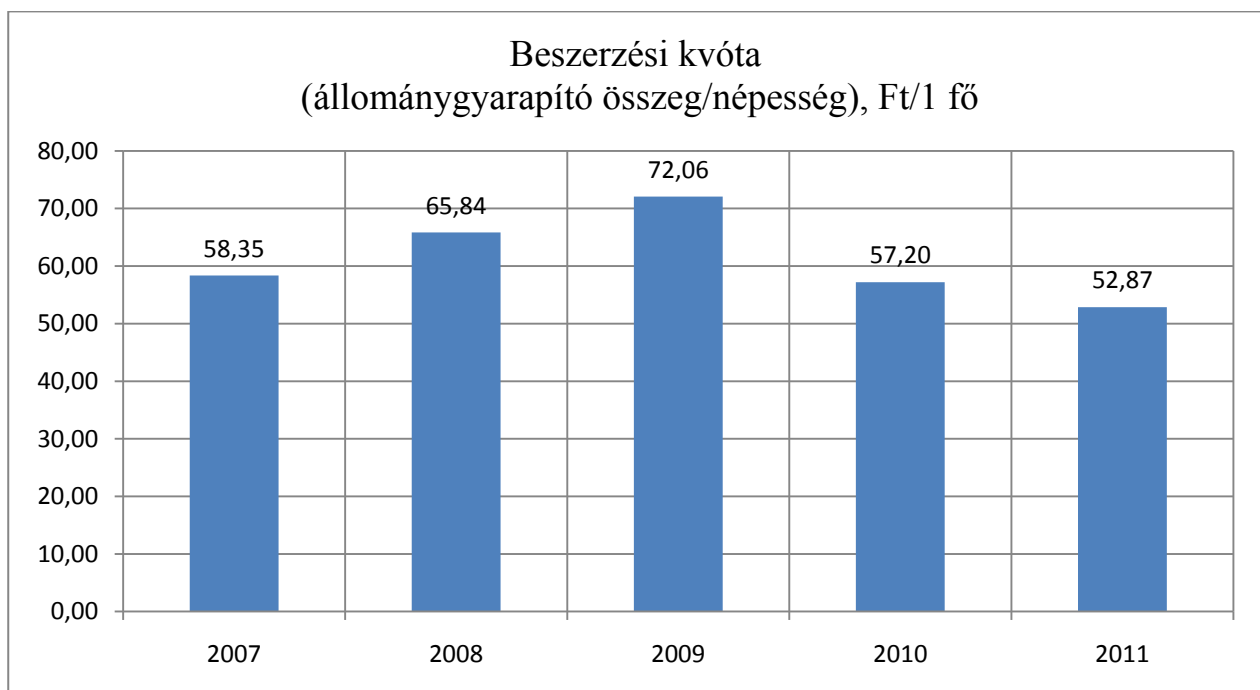
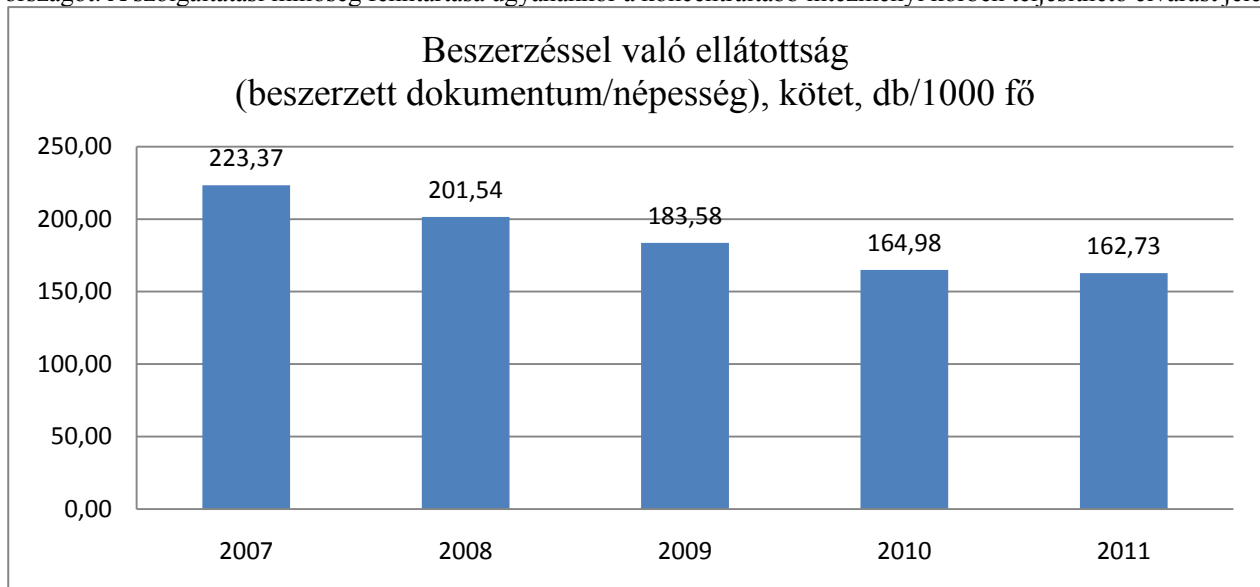
Csökken az egy-egy dokumentum beszerzésére fordított átlagár. Az inflációt figyelembe véve ez jelentős csökkenés. Ez két dolgot jelent. A könyvtárak igyekeznek minél olcsóbb beszerzési forrásokat igénybe venni – hatékonyság; illetve az olcsóbb termékek előnyt élveznek a beszerzéseknél.

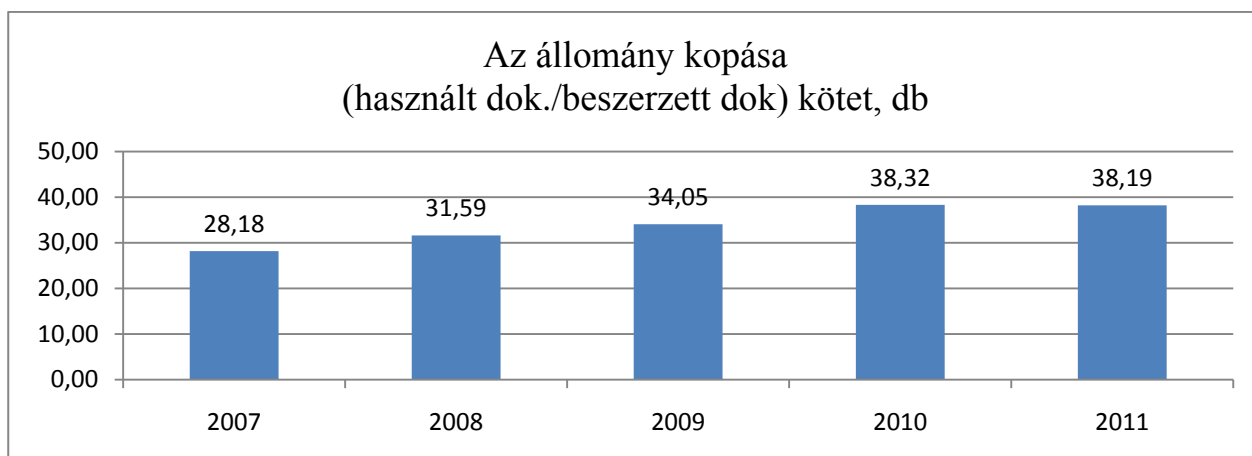

Könyvtári mutatók

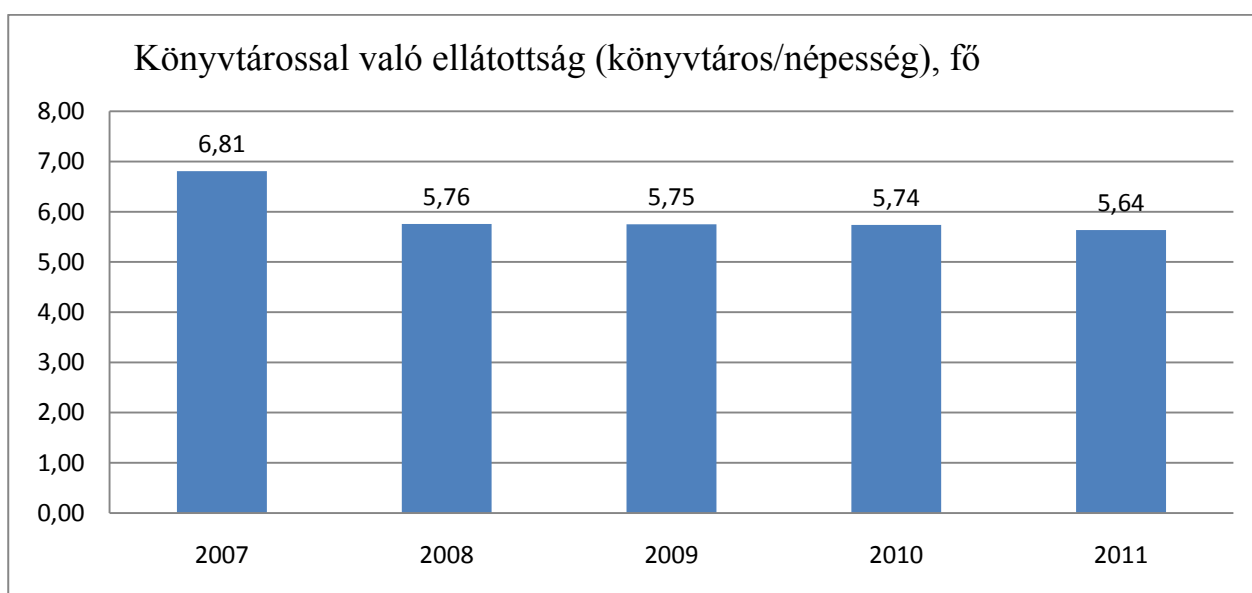

A racionalizálódó könyvtári rendszerben a 10.000 főre jutó könyvtárak számának csökkenésével párhuzamosan a rendszer egyre költséghatékonyabban működtethető. Racionalizációról azért beszélhetünk, mert a könyvtárak számának csökkentését ellensúlyozza a Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer, mely képes és kész ellátással lefedni az egész országot. A szolgáltatási minőség fenntartása ugyanakkor a koncentráltabb intézményi körben teljesíthető elvárást jelent.

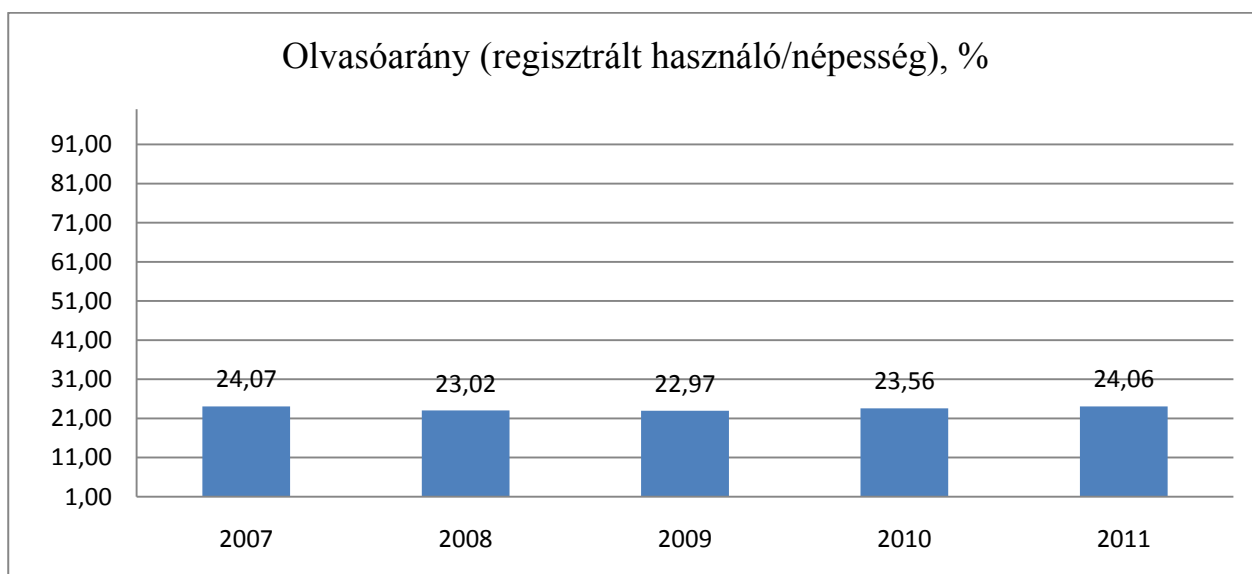

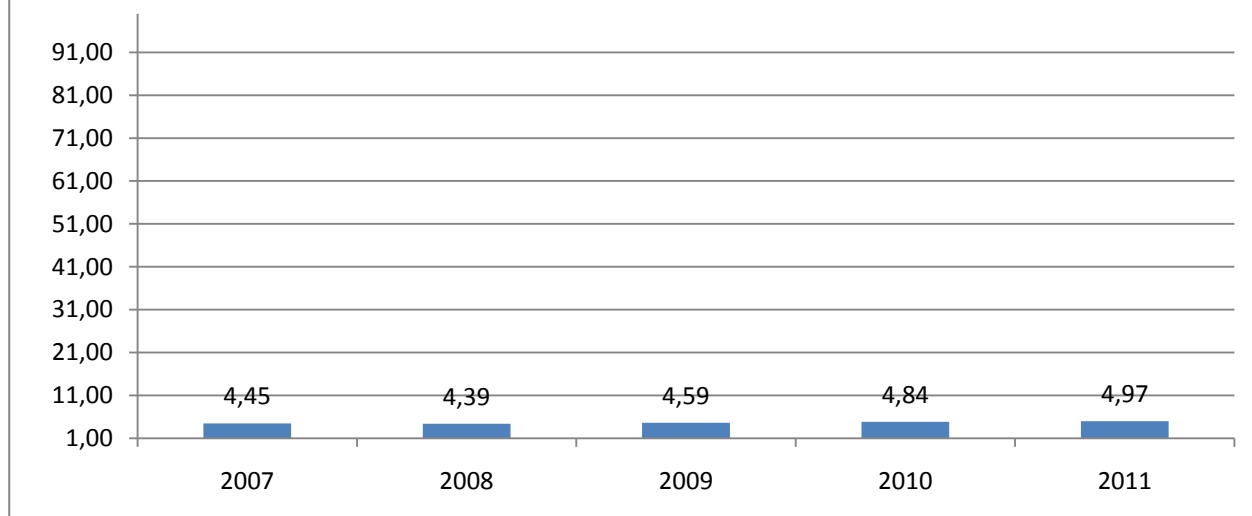
Sajnos a fenti mutatók inkább azt a negatív tendenciát erősíti, amit az első diagram elemzésénél jeleztünk. Nem a szolgáltatások színvonala erősödik, hanem az ellátás minősége csökken. **Kevesebb dokumentum és egyre nagyobb elhasználódás a jellemző!**

A könyvtárosok száma is folyamatos csökkenést mutat, ami egyre kevésbé teszi lehetővé azt, hogy munkával lehessen pótolni az egyéb hiányzó fejlesztéseket.

Gyermekarány (14 éven aluli regisztrált használó /népesség) %

A lakosságszámhoz viszonyítva mindkét adat minimális változásokkal, de állandó arányt mutat. Ez nagyon fontos, mert azt jelenti, hogy a könyvtárak meg tudták tartani a felhasználóikat, sőt a gyerekek körében egy folyamatos emelkedés is tapasztalható!

Kihívások

A könyvtár is történelmi jelenség, társadalmi szerepe és a róla alkotott fogalom, kép, vízió is változott és változik. A sokat használt „kihívás” fogalom e változásban résztvevő szereplők szempontjából próbálja meghatározni a változások jelenségét, összetevőit és okait azzal a céllal, hogy lehetőséget teremtsen a szereplők „túlélési”, fejlesztési stratégiáinak kialakítására. A „kihívások” felismerése tehát kulcsfontosságú.

A „könyvtár” egyszerre jelent helyet, gyűjteményt és rendszert, amelynek célja a – főleg írásos dokumentumokból álló – gyűjtemény megőrzése, feldolgozása annak érdekében, hogy a gyűjteményben található adatokhoz, információkhoz való hozzáférést biztosítsa a társadalom számára. A „könyvtár” azonban mint a kulturális örökítő rendszer alkotóeleme mindig többet jelent önmagánál. Mindig szimbólum, allegória, metafora. Az utóbbi két évtized – de különösen az utóbbi néhány év súlyos kihívások elé állította világszerte könyvtári rendszert. Ezek a **kihívások a globalizáció, a digitális kódolás és tömegkommunikáció** sokszor elemzett jelenségkörére vezethetők vissza. A kihívások sokasága tehát nem újkeletű, de a változások irányának egyre világosabb kirajzolódása egyre sürgetőbb és hatékonyabb válaszokat követel. Nem elhanyagolható tényező a makro- és mikro gazdasági környezet alakulása sem. Ennek elmozdulásai mindenképpen hatással lesznek az elkövetkező évek tudományos és technikai trendjeire és fejlesztéseire, és nem kis mértékben befolyásolhatják azokat a társadalmi mozgásokat, amelyek a könyvtárak számára kihívást jelentenek. Számolni kell azzal is, hogy az alábbiakban említendő „kihívások” a különböző társadalmi és gazdasági fejlettségű térségekben eltérő intenzitással jelennek meg.

A hozzáférés növekedése

A „könyvtár” számára a legsúlyosabb kihívást az írásbeli információ megőrző-közvetítő monopóliumának elvesztése okozza. A globális médiaterben az információ közvetítésben egyre szerényebb szerepet játszik. **A 21. századi digitális technikán alapuló tömegmedia látványos, multimédiás világa háttérbe szorítja a „Gutenberg-galaxis” tipográfián alapuló információhordozóját.** A X-, Y-, Z-generáció információszerzési szokásai immár mérhetővé teszik ezt a változást. Ezt felerősíti az információs társadalom fejlődésének várható európai trendjeit meghatározó Digital Agenda életbelépése is.¹ A szélessávú internet és a digitális írástudás terjedésével ez a szerepváltozás visszavonhatatlanul végbemegy és a digitális kultúra olyan térségek és társadalmi rétegek életében is megjelenik, illetve meghatározó lesz, amelyekben ma még nem jellemző. A felhasználók átalakuló szokásaihoz való alkalmazkodás és a szolgáltatások ennek megfelelő átalakítása kiemelt fontosságú könyvtári feladat.

¹ „2013-ig a minimális szélessáv mindenki számára elérhető legyen (100 %-os lefedettség).” – „2020-ig 30 Mbps, vagy nagyobb sávszélességű hálózat legyen elérhető az EU teljes területén és ezen belül az európai háztartások 50 %-a rendelkezzen 100 Mbps, vagy annál gyorsabb eléréssel.” – „2015-re el kell érni, hogy a lakosság 50 %-a vásároljon online, a KKV-k 33 %-a vásároljon, vagy értékesítsen online és az e-kereskedelem 20 %-a határon átnyúló legyen” – „2015-ig a rendszeres internethasználat mutatója érje el a 75 %-ot (a jelenlegi 60 %-ról), a hátrányos helyzetűek esetében pedig a 60 %-ot.” – „2015-ig a felére kell csökkenteni azoknak a számát, akik még sosem használtak internetet”

Az információ- és könyvpiac trendjei

Az információpiac átalakulásával a könyvpiac hagyományos szerepkörei is átalakulnak. Az elektronikus könyvek és a self-publishing² megjelenése a kiadói és terjesztői szerepek között vezethet átrendeződéshez. A közgyűjteményekben folytatódó digitalizálás is könyvpiaci átrendeződést okozhat, mivel az antikvár könyvforgalom egy részét érintheti a szerzői jogi védelem alatt nem álló művek digitális megjelenése a könyvtárak szolgáltatásaiban. A terjesztők egyre gyakrabban látnak el – a hagyományosan a könyvtári szerepkörhöz tartozó – köleszónési feladatokat is.³ Sőt megjelentek a könyvterjesztés, könyvkölcsönzés, könyvcserélés jól szervezett, önszerveződő közösségi formái is.⁴ Az átrendeződés irányai és gyorsasága még bizonytalanok, de az elkövetkező években bizonyosan meghatározzák a könyvtárak életét. A könyvterjesztés és digitalizálás piacán is jelentős változások mennek végbe. Egyrészt a sokszorosítás és terjesztés egyszerű technikai lehetőségei miatt igen jelentős az „illegális” másolatkészítés, másrészt a megjelent két-három óriás szereplő – az Amazon, Penguin Random House és a Google – alapvető befolyással lehetnek a könyvtárak működésére is. A szaktudományos könyv- és folyóirat kiadás piacát rendezheti át a tudomány képviselőinek egyre nagyobb ellenállása egyes tudományos könyv- és folyóirat kiadók üzletpolitikájával szemben.

Vitathatatlan jelenség az elektronikus könyvek egyre nagyobb tömegű megjelenése és egyre nagyobb térnyerése a hagyományos könyvekkel szemben.⁵ Az e-könyvek számának növekedésével együtt, illetve arra visszahatva növekszik az e-book olvasók, tabletek és a következő generációs hordozható számítógépek száma is. Bár az angol nyelvterületen kívül Európában csak 2012 őszén vált piaci tényezővé az e-könyv és a legfejlettebb piacnak tűnő Németországban is csak 2015-re érheti el a piaci részesedése a 15%-ot⁶ a hosszabb távú folyamatos emelkedést figyelembe kell venni a könyvtári stratégiákban is.

Szerzői jog trendjei

A korábbiakban említett – a piaci trendeket erősen befolyásoló – „illegális” másolatkészítéssel szemben a szerzői érdekeket védő és médiapiacot szabályozó jogrendszer átalakulása a differenciáltan szabályozott „jogszerűség” irányában mozdul el. Egyrészt erősebbé válik a kizárólagosságra törekvő jogvédelem pozíciója, másrészt ennek lazítására irányuló, a könnyebb használatot lehetővé tevő jogi (fair use), és a sávszélesség felhasználásán alapuló technikai szabályozás (bandwidth cap), illetve a digitális médiaterben egyre erősödik a differenciált licenc-modellek használata (GNU, CC). A jogi szabályzás átalakulásával és az egyre gazdaságosabb előállítási és terjesztési költségekből adódó feltételezett árcsökkenés miatt erősödik a szabályozott, „jogszerű” felhasználás tendenciája.

Metaadatok, szemantikus web

A metaadat-rendszerek konvergenciája és fejlődése, az adatok kifinomultabb szemantikus leírását és értelmezését teszik lehetővé az elkövetkező években. Ezek egyre tudatosabb használata alapján a rendezett és rendezetlen adatok összetettebb információ-keresési technikák létrejöttét segítik. Az adatbányászat fejlődő technikái is az információk sokrétű kinyerését teszik lehetővé. Az adatok az erősen strukturált zárt rendszerekből átkerülnek a „felhő” szemantikus terébe. A könyvtárak számára komoly lehetőséget teremt, hogy az elmúlt évtizedekben viszonylag jól strukturált metaadat-vagyonra tettek szert és ezek jó lehetőségeket teremtenek a szemantikus webben, mivel a közgyűjteményi adatok felhasználásának kialakuló licenc-politikája (CC0) lehetővé teszi a könyvtárközi, közgyűjteményi és piaci együttműködések, erősíti a könyvtár-társadalom kapcsolatát. A könyvtárak számára fontos lehetőség, hogy a gyűjteményeikben őrzött sokféle dokumentumhoz kapcsolódó hagyományos bibliográfiai metaadatokon (MARC) kívül, ezek továbbfejlesztett változatait (FRBR, RDA) is bevezessék, és más metaadat-rendszereket is tudatosan használjanak (EXIF, XMP, DOI) illetve tovább bővítsék a dokumentumokhoz kapcsolódó egyéb adatokat, mint például a dokumentum-azonosító (DOI, ISBN stb.) és kiadói (ONIX) metaadatok.

Az internet történeti tudata

A korábban csak „jelen idejű” jelenségeként értelmezett interneten már ma is érzékelhető a „történetiségre” irányuló igény megjelenése. A globális szolgáltatóknál (Facebook, Google Earth) megjelennek az ún. timeline-ok, amelyek segítségével a személyes vagy globális történelem megjeleníthető. A gyűjtés, feldolgozás és megőrzés kiterjed a digitális média térre is, ahol egyrészt globális adatgyűjtés és megőrzés (archive.org – WaybackMachine), másrészt a digitális patriotikumok teljes vagy válogatott gyűjtése (harvesting) és megőrzése elengedhetetlen feladattá válik a „digitális középkor” adatvesztési tendenciáival szemben. A könyvtáraknak (különösen a nemzeti könyvtáraknak) jó lehetősége nyílik a digitális média térben található patriotikumok gyűjtésére, feldolgozására és megőrzésére. A történetiség elvének érvényesítése a könyvtári adatbázisok, illetve a hagyományosan a könyvtárak által karbantartott adatbázisok (névterek) területén is kiemelten fontos feladat.

² Amazon – Self publishing with Us

(<http://www.amazon.com/gp/seller-account/mm-summary-page.html?topic=200260520>)

³ <http://www.konyvkolcsonzo.hu/>

⁴ <http://www.rukkola.hu/>, <http://moly.hu/>

⁵ Rüdiger Wischenbart: The Global eBook Market: Current Conditions & Future Projections, Revised October 2012, O'Reilly, 2012.

⁶ Rüdiger Wischenbart: The Global eBook Market: Current Conditions & Future Projections, Revised October 2012, O'Reilly, 2012, p. 74.

A könyvtárak differenciálódása

A **könyvtárak erős differenciálódása várható**. A hagyományos könyvtári feladatok (gyűjtés, feldolgozás, megőrzés, szolgáltatás) a hosszabb távú trendek mentén könyvtártípusonként átalakulnak. Az **országos hatáskörű intézményeknél**, illetve az általuk koordinált rendszerekben összpontosulnak az elektronikus szolgáltatások működtetéséhez szükséges technikai- és emberi erőforrások, valamint a központi adatkezelési feladatok. A központi adatkezelés a hagyományos leíró adatokon kívül várhatóan kiterjed a strukturális adatokra, névterekre és jogi- és felhasználási adatokra is.

A **felsőoktatási könyvtárak** továbbra is jelentős információs központokként működnek közre és jelentős szerepet vállalnak az országos információs rendszerek működtetésében. A **területileg meghatározott feladatú könyvtárak** inkább a lokális közösség közvetlen igényei szerint fognak működni, mint ún. „harmadik hely”, közösségi tér, a szolgáltató jelleg erősödésével. A központi elektronikus szolgáltatások ezekben is elérhetők lesznek.

A digitalizálással és az elektronikus könyvek számának növekedésével a **megőrzésre kötelezett könyvtárakban** a „muzealizálódás” folyamata egyre erősödik. Ez folyamat azonban nem visszaszorulást, megszűnést jelent, hanem a „hagyományos” információhordozók bemutatásának sokrétű, látogatóbarát szemléletű lehetőségét jelenti.

Digitalizálás, e-köteles és a piac

A könyvtárak digitalizálási törekvéseire igen jelentős hatást fog kifejteni az Europeana-portál és az ennek fejlesztésére irányuló Európai Unió pályázatok. Legalább ilyen fontos azonban a könyvtári állományból lassan műtárggyá váló dokumentumok információtartalmának átmentését biztosító és egyben az eredeti dokumentum megőrzését is lehetővé tevő digitalizálás is. Az analóg eredetűről készült digitális másolatok számának növekedésével és közzétételével a könyvtárak jelentős tartalomszolgáltatókká alakulnak. A közzétett „kritikus tömeg” befolyásoló tényező lehet a médiapiacra, illetve szűkebb értelemben a könyves piacra nézve is, hiszen a szerzői jogvédelem alatt nem álló, illetve „árva” művek elérhetők lesznek.

A szerzői jogvédelem alatt álló elektronikus- és hagyományos dokumentumok, valamint az e-köteles példányok jogszerű szolgáltatása is a piaci szereplők érdekeinek figyelembevételével történhet csak meg.

Finanszírozás

A könyvtárak differenciálásával párhuzamosan a finanszírozás jelenlegi „egyenruha” jellegét át kell vizsgálni. A feladatfinanszírozást előtérbe helyezve kell a támogatásokat meghatározni.

Az állami támogatás, finanszírozás mellett egyéb támogatási forrásokat is be kell vonni. (Fizetős szolgáltatások, üzleti szolgáltatások.) A szponzoráció és mecenatúra bevonása továbbra is szükséges, eseti jellegű segítséget nyújthat a könyvtári közszolgáltatás működtetéséhez. Az állami támogatás és felhasználói költségtérítés arányának megállapítása a mindenkori kultúrpolitika és állami költségvetés feladata lesz. A mindenkori kurrens elektronikus és analóg dokumentumok esetében a szerzői joghoz kapcsolódó anyagi jogok valamilyen szintű felhasználói finanszírozása elkerülhetetlennek látszik.